Overtro og overnaturlige væsener

Undervisningsmateriale fra Struer Museum – lærervejledning

Fag: Dansk, historie og billedkunst

Alderstrin: 3.-6. klasse.

Læreren fortæller eleverne om overtro og læser de forskellige lokalhistoriske eksempler op.

Hvad er overtro?

Overtro eller folketro er tro på noget, vi ikke kan forklare med viden. I dag tror vi hovedsageligt på ting, vi kan bevise. Fx ved vi, at 2. Verdenskrig var fra 1930-45. Det har vi beviser på. Vi ved, at der findes bænkebidere, fordi vi kan se dem, og fordi vi kan indfange dem og undersøge dem. I tidligere tider (før år 1800) troede man også på ting, man ikke kunne se. Troen på disse ting kunne forklare noget, man ikke forstod.[1] Fx var smør en vigtig vare i middelalderen. Processen er følsom: Fløde bliver til flødeskum og dernæst smør... Men det kan gå galt; fløden bliver ikke til smør. Så tænkte man, at noget overnaturligt måtte finde sted – der måtte der være nogen, der blandede sig. Dette kunne være djævelen eller måske hekse.[2]

Kalkmaleriet er fra Tuse Kirke i år 1460-80.

Folketroen handlede ofte om vigtige arbejdsopgaver, der kunne gå galt ligesom smørkærning. Dette kunne også være gødning af jorden, da der altid var mangel på afgrøder. Nogle steder mente man, at man skulle larme eller råbe højt, når man gødede sin jord, for at jage trolde væk.[3]

I forlængelse af angsten for, at noget eller nogen skulle ødelægge noget for én, fx høsten, fandt man en række midler, der kunne beskytte én mod onde kræfter og trolddom. Stål og jern var værdifuldt i den forbindelse. Fx hestesko, knive, nåle mv. Man kunne lade dyr gå over stål på vej ud af stalden. Det gav beskyttelse.

Salt skulle også være kraftfuldt. Det kunne holde madvarer, der ellers blev dårlig, gode, hvis man saltede det. Altså var det kraftfuldt. Salt på dyrs tænder beskyttede mod troldfolk. Endelig beskyttede korsets tegn mod det onde. Det var så stærkt et symbol, at man skulle bruge det med omtanke. Det skulle kun bruges, hvor det var nødvendigt.[4]

Frem til 1800-tallet var folketro meget almindeligt i Danmark. Nogle af fortællingerne har man dog holdt fast i, så I har sikkert hørt om nogle af de væsener, man troede levede mere eller mindre skjult iblandt os.

Overnaturlige væsener

I Danmark troede man på mange forskellige overnaturlige væsener; trolde, bjergfolk, gengangere, nisser (også kaldet gårdboer), drager, varulve, kraken, lygtemænd, marer, hekse, ellefolk, kæmper, åmænd, nøkker, havmænd, slattenpatten, skiftninge, havfruer, helheste, mosekonen og andre.

(læreren noterer evt. væsenerne på tavle i klassen)

Nogle af væsenerne har I sikkert hørt om før. Vi har valgt at fokusere på væsener, som på den ene eller den anden måde, er specielt relevante i vores område.

Lokalhistorie – overnaturlige fortællinger og overnaturlige væsener

Trolde - Fortællingen fra Oddesund

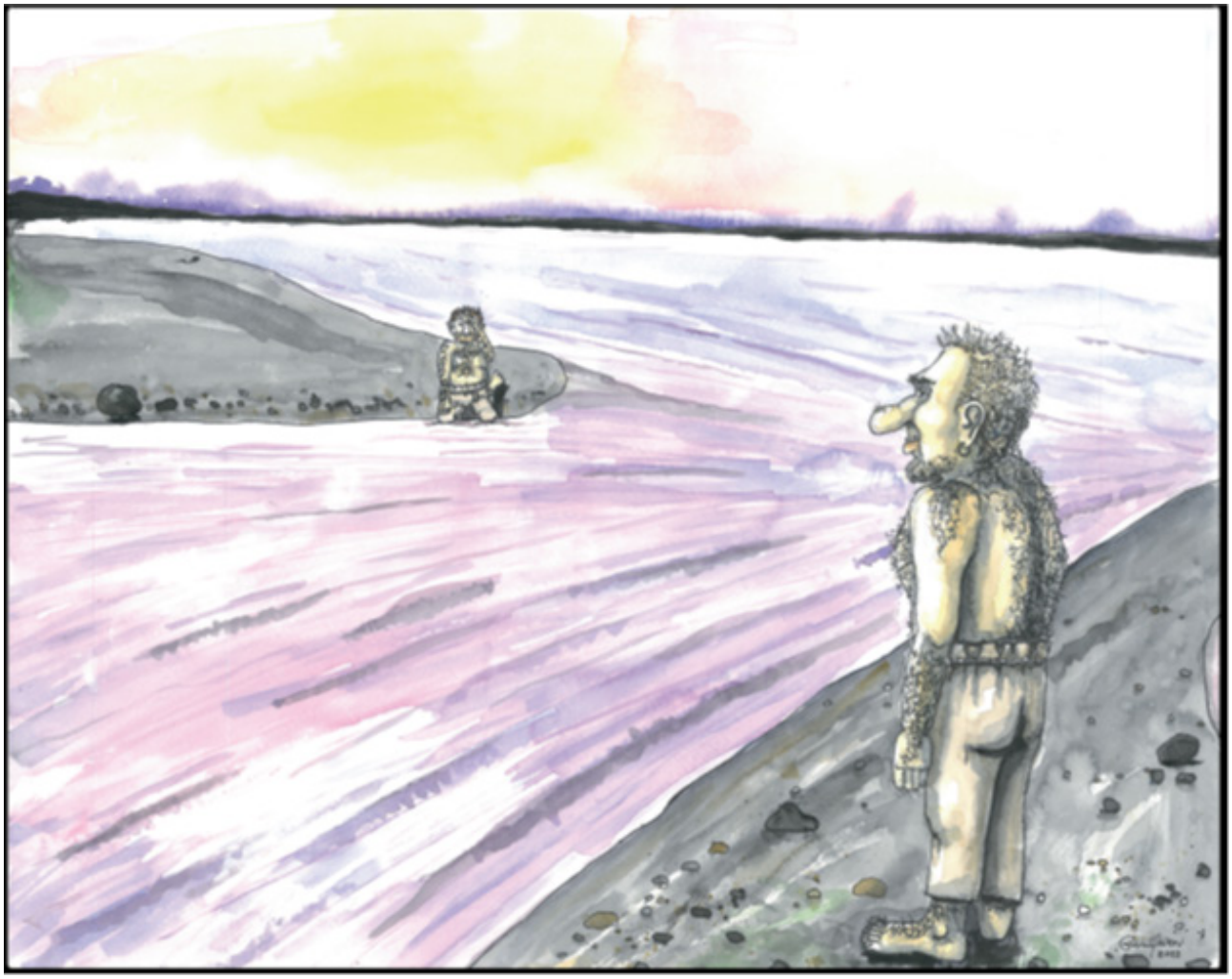

Trold betyder monster på oldnordisk. Trolde mentes at bo i huler eller høje, og de kom kun ud ved mørkets frembrud. I Danmark mente man normalt, at trolde var pukkelryggede/foroverbøjede, havde store næser og var ret små. De blev også kaldt dværge eller gnomer. Troen på trolde var særligt udbredt i de nordiske lande, men hvordan man mente, trolden så ud, var forskellige i de nordiske lande. Trolde skulle man ikke blive uvenner med. De kunne forårsage en del ballade. De kunne finde på at stjæle, men også lave magiske drikke.[5]

”Der var en gang for meget længe siden, hvor der boede en trold oppe i Toftum Bjerge. Denne trold havde en bekendt, en anden trold, som boede oppe i Odby bakker ovre på den anden side af fjorden. Nu ville de to trolde gerne have det således, at de kunne besøge hinanden, og de besluttede da at bygge en dæmning over vandet.

Da trolde ikke kan vise sig om dagen, måtte arbejdet ske om natten, og de begyndte fra hver sin side, men da det begyndte at blive lyst, opdagede de, at de havde bygget de to dæmninger skævt af hinanden, og de blev så modfaldne derover, at de opgav al videre dæmningsbyggeri. Tilbage lå to skæve sandodder, som forgæves rakte efter hinanden.”[6]

Man brugte de overnaturlige fortællinger til at forklare et eller andet, man ikke kunne finde en anden forklaring på eller undrede sig over. I dette tilfælde er det en forklaring på landskabet ved Oddesund. Dengang kunne man ikke forklare det ud fra geofysiske processer og tyede i stedet til overnaturlige væsener.

Limgrim – Limfjorden

Limgrim er ikke en art, der var flere af som med fx trolde. Limgrim er en form for svin med en stor snude, som var helt sin egen.

En troldkvinde ville i protest mod Jesu fødsel føde sin egen magtfulde søn, der skulle blive endnu større end Jesus. I stedet fødte hun Limgrim, som mindede om et svin. Med sin store tryne gravede den tværs over Jylland og skabte en dyb fuge, hvor vandet fra havene trængte ind og på den måde skabte Limfjorden.[7]

Limgrim blev dræbt af befolkningen, da den spiste afgrøderne rundt om fjorden. De var frustrerede over, at deres høst blev ødelagt.

Dette kan føres over på virkeligheden ved fjorden. Man skal kontrollere fjorden, så fjorden ikke tager jordene omkring den.[8]

Illustration af Anne Margrethe Aaboe fra Struer Malerskole

Hekse – Maren Grummesgaard i Nørre Nissum

Hekse var mennesker, men det særlige var, at de kunne udrette særlige ting vha. formularer og ritualer. Man kunne blive reddet af dem, men de kunne også ødelægge alt for én… Derfor var hekse farlige og magtfulde, og man frygtede dem samtidig med, at man kunne ty til hjælp fra hekse, hvis man ikke vidste, hvad man ellers skulle gøre.[9]

Maren Grummesgaard blev født i ca. 1780. Man sagde, at Maren kunne "hekse". På gården, hvor Maren var frue, arbejdede en mand ved navn Jeppe Råg, men som blev kaldt Jep. Jep stjal korn om natten, og karlene på gården ville give ham klø. Maren sagde, at de skulle lade ham være. Samme nat ville Jep hente noget rug, han havde sat klar i en sæk. Da han tog sækken, kunne han ikke bevæge sig. Han var som naglet fast og kunne heller ikke slippe sækken med korn. Næste morgen kom Maren ud til ham og sagde, at han kunne lægge kornet… Og så kunne han bevæge sig. Efter det kunne Jep ikke finde ud af noget mere.[10]

Generelt kan man finde mange historier om "kloge mænd og koner" og hekse. Både her i området og rundt i hele landet.

Elvere eller ellefolk

Ellefolk eller elvere er småfolk. Fuldvoksne er de på størrelse med menneskebørn og har hule rygge. De er lette til bens og kan løbe hen over sovende mennesker, uden menneskene opdager dem. De kan – som andre troldfolk – forsvinde ud i den blå luft. Elverpiger er smukke, men farlige. Elverdrenge har store hoveder og røde huer.

En voksen ellekone kaldes slattenpatten, da hun har lange bryster, hun kaster over skulderen, når hun går. Børnene bæres på ryggen, så de die, mens hun går.

De bor under elle- eller hyldetræer. De kan leve mange forskellige steder og ses oftest i skumringstimen om sommeren eller tidligt om morgenen, hvor de nogle gange hjælper malkepiger med at malke køerne. Elverpigerne elsker at danse, når mosekonen – som også er et overnaturligt væsen - brygger… Altså når der en sommeraften er bølgende tåge i landskabet. Deres musik er smuk, og mens musikken lyder, danser de i ring. Man må ikke gå ud og danse med dem, for de danser mennesker ihjel. Hvis det ikke går så galt, kan man stadig betale en høj pris for at danse med dem, for man kan blive sindssyg af det.

Ved en bæk i Tvis sås ofte ellefolk… Det var elledrenge med røde huer og store hoveder.[11]

Nisser

Her er der ikke en konkret historie fra vores område, men der har været mange fortællinger om nisser fra de mange gårde og husmandssteder her i området. Nu tænker vi kun på nisser i julen, men i tidligere tider vidste man, at nisser var aktive året rundt. Nisser kan blive meget gamle; men hvor gamle vides ikke. De holdt til på gårde og husmandssteder, hvor de hjalp til i dagligdagen. Nogle nisser holdt til på samme gård og blev der, hvis nye ejere kom til. Andre nisser fulgte menneskene. Her kommer også et ordsprog fra: "Nissen følger med!" Man kan ikke flygte fra problemerne, men må gøre noget ved dem… Ligesom med nissen. Nisser har et stort behov for mad. Derfor stjæler de mad, hvis ikke gårdejerne giver ham nok. Det er generelt vigtigt at behandle en nisse godt. Ellers risikerer man diverse drillerier og ulykker. Nisser kan finde på at give korn eller lignende til nabogården, hvis man ikke opfører sig godt overfor ham. Nisser er gode til dyr – specielt køer og heste holder nissen meget af.

OPGAVER

Opgave 1:
Vælg et overnaturligt væsen, som man troede på i Danmark førhen og find ud af mere om det. Væsenet skal tegnes, og der skal laves en beskrivelse, som hænges op sammen med tegningen.

Opgave 2:
Skriv en lille historie (novelle) om det væsen, I har tegnet og beskrevet.

Opgave 3:
Lav en lille stopmotion film om væsenet ud fra jeres historie. Se denne lille film om at lave en stopmotion:
https://www.youtube.com/watch?v=0JaGBIfe6m8

Det kan give nogle ideer til, hvad man skal have, og hvordan man griber det an.
På IPads eller mobiler skal man installere en stopmotion app.

Væsenet kan tegnes og klæbes på pap, kan laves i selvhærdende ler, laves i foam clay eller noget helt andet – det er op til læreren.

Perspektivering/diskussion

DISKUSSION PÅ KLASSEN: I perspektiverer til nutiden. Er vi stadig overtroiske i dag? Hvad tror vi på?

Man kan både tænkte på nisser og påskehare, som små børn nogle gange tror på, men også ting voksne tror på, der ikke kan bevises. Dette kunne være ufoer, aura, healing, jordstråler...

Hvad med forskellige kure og tro på, at man fx skal spise vegansk? Ved vi reelt, hvad vi bør spise? Hvad siger forskningen? Er det også en form for overtro?

Her kan man også komme ind på tro og religion. Troede man mere førhen? Hvad kan have forårsaget en ændring?

Hvad var vigtigt for mennesker i bondesamfundet? Er det ligeså vigtigt for vores eksistens i dag?

Ideer til yderligere/supplerende arbejde

Man kunne se udvalgte klip af DR's julekalender Troldehjertets Hemmelighed. Der kommer mange eksempler på overtro og overnaturlige væsener.
Et forløb om hekseforfølgelse.

Slutnoter

1 https://www.dr.dk/skole/historie/mellemtrin/del-1-overtro-og-trolde-i-1800-tallet

2 Grossinger, Christa Picturing woman in late medieval and renaissance art, Manchester University Press 1997

3 https://natmus.dk/fileadmin/user_upload/Editor/natmus/frilandsmuseet/pdf-filer/Undervisningsmateriale_-_tro_og_overtro.pdf

4 https://natmus.dk/fileadmin/user_upload/Editor/natmus/frilandsmuseet/pdf-filer/Undervisningsmateriale_-_tro_og_overtro.pdf

5 www.religion.dk/viden/trolde

6 Citat: Det Lokalhistoriske Magasin Struer 2023, Oddesundfortællinger af Benny Boysen, side 40, linje 1-17

7 https://lydensby.dk/nyheder/moed-limgrim-den-store-gris-der-skabte-limfjorden/

8 https://cst.dk/dighumlab/duds/DFK/Dorthe/html/SVII77.htm

9 www.faktalink.dk/titelliste/heks

10 Hansen, H. P. Kloge Folk – Folkemedicin og overtro i Vestjylland – anden øgede udgave, Rosenkilde og Bagger, København 1960

11 Kristensen, Evald Tang Folketroens væsner – En udvidelse af Verden, Forlaget Ættaborg

Billeder:

Kalkmaleri af kvinde, der kærner smør: https://denstoredanske.lex.dk/Tuse_Kirke

Det Lokalhistoriske Magasin Struer 2023, Oddesundfortællinger, illustration af Rikke Ørskov

Kort over Oddesund https://www.google.com/search?q=oddesund+kort&rlz=1C1GCEU_daDK1068DK1068&oq=oddesund+kort&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIHCAEQIRigATIHCAIQIRigATIHCAMQIRigATIHCAQQIRigAdIBCDM3MjBqMGo3qAIAsAIA&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Limgrim: https://lydensby.dk/nyheder/moed-limgrim-den-store-gris-der-skabte-limfjorden/